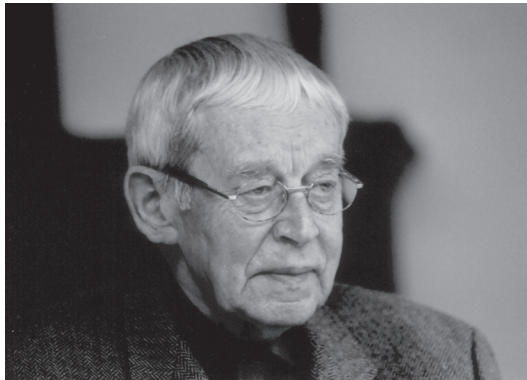

HERMANN NIEBAUM

IN MEMORIAM HENDRIK ENTJES

1919 - 2006

Op 8 mei 2006, 86 jaar oud, overleed in zijn huis in Nieuwleusen Hendrik Entjes, oud-hoogleraar Nedersaksische taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. In het kader van dit stuk is het niet mogelijk de wetenschapper Entjes in al zijn facetten te eren. Gezien het karakter van dit tijdschrift zal ik mij daarom hier vooral op de dialectoloog Entjes richten. Uiteraard zal het ook dan nog niet mogelijk zijn al zijn wetenschappelijke bijdragen te noemen, laat staan te bespreken. Ik kan hiervoor slechts wijzen op de ter gelegenheid van Entjes' zestigste verjaardag door Fokko Veldman in *Driemaandelijks Bladen* 31 (1979) samengestelde 'voorlopige bibliografie', die eigenlijk nodig dient te worden aangevuld, want ook na 1979 heeft de wetenschapper Entjes niet stilgezeten. Hier zal het mij vooral om de grote lijnen in zijn werk gaan.

Hendrik Entjes is op 17 september 1919 geboren te Rheine (Westfalen). Toen hij drie jaar oud was verhuisden zijn ouders naar Vroomshoop. Hier bracht hij zijn jeugd door en werd hij later, in 1938 onderwijzer. In 1946 werd hij leraar Nederlands in Almelo; verdere bevoegdheden verwierf hij aan de School voor Taal- en Letterkunde in Den Haag en aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Zijn

belangrijkste leermeester daar werd C.B. van Haeringen die hem, hoewel zelf geen dialectoloog, met de dialectologie in contact bracht. Van Haeringen schijnt hem ook op het spoor van de streektaal van Vriezenveen te hebben gezet. Dit was voor de verdere ontwikkeling van de jonge Entjes als wetenschapper van grote betekenis, ook al had hij aanvankelijk wel meer belangstelling voor de literatuur dan voor de taalwetenschap. Hieraan danken wij dat hij zijn hele wetenschappelijke carrière door er altijd weer op gehamerd heeft dat dialectologie en dialectliteratuur niet los van elkaar gezien kunnen worden. Hij heeft dan ook als dichter naam gemaakt; vanaf 1947 zijn, bijvoorbeeld in Overijssel Jaarboek voor Cultuur en Historie, maar ook in allerlei andere organen van culturele aard, talrijke gedichten van zijn hand verschenen, ten dele in dialect. En zijn liefde voor de literatuur bleek ook uit zijn belangrijke en inspirerende rol bij de opzet van menig tijdschrift voor dialectliteratuur.

Zijn eerste taalkundige bijdrage schreef Entjes in 1951 voor de Driemaandelijke Bladen: 'De schommel in N.-O.-Overijssel'. Weldra (1954) meldde hij zich ook in de Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Kon. Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam met een artikel over het onderwerp 'De school tussen dialect en cultuurtaal', een thema dat hem zijn leven lang bezig zou houden.

Een keerpunt kwam voor Hendrik Entjes in 1960 – hij was toen leraar Nederlands in Zwolle – toen William Foerste hem vroeg lector Nederlands te worden aan de universiteit van Münster. Foerste haalde hem ook over om te promoveren. Een onderwerp hoefde hij niet lang te zoeken: het proefschrift zou over Vriezenveen gaan. In die tijd kwam hij natuurlijk ook met Foerstes project van een (helaas uiteindelijk niet gerealiseerde) Niederdeutscher Wortatlas in aanraking. Als gevolg hiervan kunnen we een in 1962 in dit tijdschrift verschenen artikel beschouwen: 'Schakel van een ketting en de Niederdeutsche Wortatlas.' In zijn Münsterse tijd verscheen verder – 1964 ook in dit tijdschrift – 'Oorspronkelijke korte vocalen in Overijssel en de Gelderse Achterhoek.' Naast zijn werk als lector volgde Entjes in Münster ook colleges; vooral de taalfilosofie van Peter Hartmann sprak hem aan. In 1968 dan promoveerde Entjes aan de universiteit van Münster, *summa cum laude* op *Die Mundart des Dorfes Vriezenveen in der niederländischen Provinz Overijssel*. Het boek kwam in 1970 uit in Groningen. Deze structuurhistorisch opgezette dissertatie kan gezien worden als het imponerende sluitstuk van zijn al eerder in een reeks artikelen uitgedragen opvattingen over de taalgeschiedenis van Oost-Nederland, waarbij hij ook historische aspecten betrok. Zo had hij

in de Driemaandelijke Bladen 1967 en 1968 twee artikelen ‘Over het ontstaan van Vriezenveen’ gepubliceerd.

Intussen was Entjes weer naar Nederland teruggekeerd. Na de dood van Jan Naarding had K.H. Heeroma, de eerste hoogleraar Nedersaksische taal- en letterkunde, hem in 1964 naar het Nedersaksisch Instituut van de Groninger universiteit gehaald, als hoofd van de lexicografische afdeling. Hij wijdde zich hier aan allerlei dialectologisch onderzoek, zo bracht hij o.a. een *Woordenboek van het Vriezenveens* uit (1969). Helaas bleef dit werk een torso, het kwam niet verder dan het eerste deel. Entjes wilde hierbij van een woordenboek een leesboek maken; hij ordende de woordenschat in systematische velden die hij onderbracht in een ‘verhaal’. De traditionele alfabetische aanpak zou in een uitvoerig register zijn plaats krijgen. Vriezenveen bleef hem boeien. In 1970 verscheen in Den Haag zijn *Omme sonderlinge lieve toe den vene* en in 1979 in Groningen *Over het ontstaan van Vriezenveen*. Op dialectologisch gebied dienen verder genoemd te worden: *Het dialect van Winterswijk* (3 delen, 1971, 1977 en 1982, samen met G.H. Deunk) en voor de Reeks Nederlandse Dialectatlassen de delen *Dialectatlas van Gelderland en Zuid-Overijsel* (1973, samen met A.R. Hol) en *Dialectatlas van Zuid-Drente en Noord-Overijsel* (1982). In deze beide monumentale atlasdelen kon hij al zijn ervaring als veldwerker kwijt. 1976 heeft hij overigens in dit tijdschrift een samenvattende kijk op de RNDA gegeven: ‘Na meer dan vijftig jaar.’ Toen zijn artikel verscheen was hij er blijkbaar nog van uitgegaan dat zijn deel over Zuid-Drente en Noord-Overijsel nog in dat jaar zou uitkomen, dus 51 jaar na Blancquaerts eerste deel *Dialect-atlas van Klein-Brabant* (1925); het heeft dan toch nog zes jaar langer geduurd.

Zijn veelomvattende kennis van en zijn inzichten betreffende de dialectologie kon Entjes kwijt in zijn uiterst leesbare en ook didactisch voortreffelijk opgezette inleiding *Dialecten in Nederland* (Haren 1974).

In dat jaar 1974 werd Hendrik Entjes benoemd tot opvolger van Heeroma als hoogleraar Nedersaksische taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Deze leerstoel heeft hij tot zijn emeritering in 1982 bezet. Onder zijn leiding werd het Nedersaksisch Instituut verder uitgebouwd. Naast de afdelingen dialectgeografie, dialectlexicografie en naamkunde kwamen er nu ook afdelingen voor de volkskunde en de regionale geschiedenis. In zijn oratie *Nedersaksische taal- en letterkunde* (1975) bakende hij zijn leerstoel inhoudelijk en programatisch af. Zijn belangstelling voor de volkskundige kant blijkt o.a. uit het boek

Van duivels, heksen en spoken dat hij in 1976 samen met Jaap Brand uitgaf. Dat ook het studieveld ‘Nederlands als vreemde taal’ zijn aandacht bleef houden – wel een gevolg van zijn zo succesvolle tijd in Münster – tonen *In Holland staat een huis. Niederländisch für Anfänger* (Hilversum 1969, meermaals herdrukt), *Bij ons in Nederland. Niederländisch für Fortgeschrittene* (Hilversum 1970) en ‘*Kann nit verstan*’. *Eine Einführung ins Niederländische* (Groningen 1973, met R.A. Ebeling).

Van bijzondere betekenis, ook wetenschappelijk gezien, was Hendrik Entjes’ vriendschap met de Bentheimer dialectoloog en volkskundige Arnold Rakers. Deze was in 1932 in Marburg op *Die Mundarten der alten Grafschaft Bentheim* gepromoveerd. De bij het proefschrift behorende en voor het gebruik daarvan onontbeerlijke ‘Mundartatlas von 142 Karten’ was evenwel, anders dan het titelblad van de in 1944 uitgekomen gedrukte uitgave doet vermoeden, nooit verschenen. Rakers had Entjes aan het eind van jaren 50 al zijn dialectmateriaal geschonken, inclusief de manuscriptkaarten van de atlas. Deze atlas is, uitgebreid met een op basis van Rakers’ aanzetten uitgewerkt commentaar, in 1993 verschenen, als resultaat van een zeer plezierige en vruchtbare samenwerking van Entjes met zijn opvolger als hoogleraar, de schrijver van deze regels. Rakers’ dissertatie was er helemaal op gericht, het bestaan van een ouder zich ver naar het westen uitstrekkend Westfaals taallandschap aan te tonen. Daarmee was Rakers een belangrijke kroongetuige van de door de stichter van het Nedersaksisch Instituut, Klaas Heeroma, uitgedragen hypothese van een ‘Westfaalse expansie’ in het Oost-Nederlandse taalgebied. De taalatlas kon dit voorgoed duidelijk maken. Hierbij passen ook zeker de resultaten van Entjes’ dissertatie-onderzoek; met name de gebroken tweeklanken, waarmee Vriezenveen heel duidelijk de vroegere directe talige verbinding van Twente met Westfalen laat zien, waren voor het bewijs van Rakers’ taalhistorische opvattingen van grote betekenis. Al in 1969 had Entjes zich in zijn artikel ‘Westfalisering der Overijsselse dialecten’ met deze problematiek bezig gehouden.

Ook voor socio-dialectologische aspecten heeft Entjes grote belangstelling gehad. In dit tijdschrift gaf hij in 1977 een voorlopig verslag van een onderzoek dat 1974/75 in samenwerking met de regionale radio was uitgevoerd: *Nederlands en Gronings in Sauwerd*. Een nauwkeurig rapport hiervan is later van de hand van Fokko Veldman in *Driemaandelijks Bladen* 35 (1983) verschenen.

In de inleiding wees ik er al op: Hendrik Entjes heeft zijn leven lang het met elkaar verweven zijn van dialectologie en dialectliteratuur beklemd. En telkens weer heeft hij belangrijke bijdragen over de streektaalliteratuur geschreven. Zo verschenen van zijn hand omvangrijke artikelen als ‘Streektaal en Streekliteratuur’ (1963), ‘Streektaalliteratuur in Oost-Nederland’ (1964) – beide in dit tijdschrift –, ‘Oostnederlandse literatuur’ (1966), ‘Gewestelijke literatuur als nevenverschijnsel’ (1970) en ‘Oostnederlandse literatuur tussen toen en nu’ (1976). In zijn latere leven heeft hij zich zelfs voornamelijk aan dit aspect gewijd. Hiervan getuigen o.a. zijn ‘Nedersaksische letterkunde onderweg’ en ‘Streektaalliteratuur in Overijssel na 1945’ (beide 1990) en ‘Heeroma als dichter’ (1998).

Met Hendrik Entjes is een van de grootheden van de Oost-Nederlandse taal- en letterkunde van ons heengegaan. Laat ons hem in dankbaarheid gedenken.